

FUNDERENTISMUL – O NOUĂ TEORIE DESPRE FORMAREA ȘI JUSTIFICAREA CONVINGERILOR¹

TEODOR DIMA

Apărut, în prima sa ediție, în 1993, volumul *Evidence and Inquiry* a fost propus în traducere românească în forma extinsă a ediției a doua (2009) pentru că este una dintre imaginile epistemologiei care se practică în SUA, în ultimele patru decenii². În acest sens, Hilary Putnam, de la Universitatea Harvard, declara că „această carte este una dintre cele mai subtile introduceri și o contribuție semnificativă la epistemologia contemporană”; Roderich M. Chisholm, de la Universitatea Brown, considera că „Susan Haack oferă, în cartea sa, o nouă perspectivă asupra teoriei tradiționale a cunoașterii”, iar Sir Peter Strawson, de la Magdalen College din Oxford, mărturisea că „citește cartea Susanei Haack cu plăcere și profit. Ea conține pentru prima dată o critică amănunțită a teoriilor epistemologice standard și a încercărilor mai recente (vezi Rorty) de discreditare sau înlocuire a oricărui spirit analitic întreprinzător”.

De aceea, Susan Haack, pentru a-și exprima cu claritate poziția epistemologică, a subintitulat această carte ca fiind „o reconstrucție pragmatistă a epistemologiei”, anunțând astfel că poziția sa critică se delimitează de acele concepții filosofice contemporane care sunt ostile unor proiecte tradiționale ale epistemologiei. Pe acestea, autoarea le consideră legitime pentru că vizează *problema justificării epistemice*, aceasta fiind un obiect important al interpretărilor filosofice condensate în construcții teoretice, precum: fundaționism, coerentism, reliabilism, raționalism critic ș.a.

Susan Haack a adoptat o „cale de zig-zag” pentru partea critică a lucrării sale, ceea ce stârnește interesul cititorului și îi obligă pe autorii vizați să-și compare părerile într-un cadru bine conturat al unei scene cu cortină ridicată, pentru ca scenariul să dezvăluie confruntări dramatice din care să rezulte o nouă teorie – *funderentismul*. Problemele dezbătute pe scenă sunt *evidența*, *argumentarea*, *întemeierea sau justificarea*, autoarea scenariului folosind explicații și analize pentru a indica faptul că epistemologul trebuie să facă mai mult decât să descrie utilizarea anumitor expresii care redau justificări ale încrederii personale și/sau

---

¹ Teodor Dima, Studiu introductiv la Susan Haack, *Evidență și cercetare. O reconstrucție pragmatistă a epistemologiei*, trad. de Cătălina-Daniela Răducu (Iași: Editura Lumen, 2012); a se vedea și revista „Symposion”, tom X, nr. 1(19), 2012, pp. 7–19.

² Susan Haack, *Evidence and Inquiry. A Pragmatist Reconstruction of Epistemology*, Prometheus Books, New York, 2009.

colective. Explicațiile sunt considerate pertinente pentru că noțiunea de justificare presupune *evalua*re, iar rezultatul ei poate fi acceptat numai după ce este *apreciată* starea epistemică a unei persoane.

Prima latură a „zig-zag”-ului metodologic este utilizată de Susan Haack pentru a explica patru feluri de fundamentism: puternic și pur, slab și pur, puternic și impur, slab și impur. Pe a doua latură se află tezele caracteristice teoriilor coerentiste care susțin că justificarea este exclusiv o problemă a relațiilor dintre convingeri și că tocmai coerența convingerilor în cazul unei mulțimi este aceea care justifică convingerile, acestea fiind elemente ale mulțimii respective. Pe scurt, este formulată următoarea teză: *O convingere este justificată, dacă ea aparține unei mulțimi coerente de convingeri*. Desigur, și coerentismul cunoaște versiuni intransigente și moderate în funcție de ponderea gradelor de justificare.

Cele două laturi rivale ale „zig-zag”-ului se unesc la capătul care acceptă nuanțări, clarificări și modificări, pentru care Susan Haack formulează constatarea conform căreia coerentismul ponderat („O convingere este justificată dacă ea aparține unei mulțimi coerente de convingeri, unele convingeri având un statut inițial deosebit și o justificare ce depinde de o susținere reciprocă ponderată”) și fundamentismul slab („Unele convingeri sunt de bază; o convingere de bază este justificată în primă instanță, însă într-un mod ce poate fi anulat, într-o anumită măsură, dar nu complet, independent de susținerea oricărei alte convingeri”) admit mai mult decât o asemănare trecătoare între ele. De asemenea, fundamentismul auto-justificativ face ca justificarea să derive din relațiile dintre convingeri („Unele convingeri justificate sunt de bază; o convingere de bază nu este justificată de susținerea primită din partea oricărei alte convingeri, ci datorită conținutului său, a caracterului său intrinsec, auto-justificativ”), așa cum face și coerentismul în toate formele sale; coerentismul ponderat, așa cum l-a caracterizat Susan Haack, permite ca anumite convingeri să exprime o deosebire epistemică ce nu depinde de relațiile cu alte convingeri („O convingere este justificată, dacă ea aparține unei mulțimi coerente de convingeri, unele convingeri având un statut inițial deosebit și o justificare ce depinde de o susținere reciprocă ponderată”), așa cum face fundamentismul sub toate formele sale.

Această apropiere dintre cele două teorii ale justificării nu estompează deosebirile și, pe de altă parte, fundamentismul și coerentismul nu epuizează alternativele posibile, încât zig-zag-ul, desigur, mai are și alte laturi. Însăși autoarea recunoaște că teoria pe care o susține, conform căreia fundamentismul și coerentismul nu epuizează alternativele, nu este una nouă, dar *funderentismul* îi aparține și, în primă instanță, îl caracterizează astfel, prin două enunțuri care au în vedere experiența subiectului epistemic: (1) Experiența unui subiect este relevantă pentru justificarea convingerilor sale epistemice, însă nu este necesar să existe o clasă privilegiată de convingeri empirice, justificate numai în experiență, independente de suportul pe care îl oferă alte convingeri; (2) Justificarea nu este exclusiv unidirecționată, ci necesită și relații generalizate de susțineri reciproce.

Din această primă caracterizare sumară a funderentismului, autoarea conchide că, din moment ce experiența subiectului este importantă, atunci fiecare convingere se justifică parțial în experiență și parțial cu ajutorul altor convingeri, ceea ce face ca rezultatul să fie gradual: „*A* este mai mult sau mai puțin justificat să creadă că *p*, în funcție de ...”, ceea ce face parte din structura unei explicații, fiind un *explicandum*...: „*A* este mai mult sau mai puțin justificat, în momentul *t*, să creadă că *p*, în funcție de garanțiile oferite de evidența sa”, de unde înțelegem că funderentismul se situează, în mare parte, în contextul unei *probabilități personale* sau *subiective*. Într-adevăr, autoarea consideră că, fundamentală pentru acest *explicandum*, este deosebirea dintre *starea* convingerii și *conținutul* său, dintre faptul că o persoană este în stare să creadă un anumit lucru și conținutul aceluia lucru. Cât de justificată este o persoană să creadă ceva anume nu depinde doar de ceea ce crede, ci și de motivele (rațiunile) care îl determină să creadă acel ceva. De exemplu, să presupunem că două persoane cred amândouă că acuzatul este nevinovat; una, *A*, pentru că l-a văzut, la o distanță de sute de kilometri, în momentul crimei, iar cealaltă, *B*, pentru că expresia facială a presupusului criminal pare a fi onestă (cinstită). Desigur, încrederea primei persoane trebuie să fie considerată mai justificată.

Dacă prima persoană o simbolizăm cu *A*, iar convingerea sa cu *S*, atunci poate fi formulată teza: „*A* este justificat să se creadă că *p* în funcție de motivele (rațiunile) care îl determină să aibă convingerea *S* respectivă”. Susan Haack instituie trei pași pentru explicarea expresiei: „depinde într-o oarecare măsură de ceea ce îl determină pe *A* să aibă convingerea *S* respectivă”.

Primul pas este realizarea distincției dintre *cauzele care inițiază* convingerea *S* a lui *A* că *p* („*A* l-a văzut pe presupusul criminal la o distanță foarte mare de locul crimei”) și *cauzele care acționează* în momentul în care *A* își justifică încrederea în nevinovăție („*A* are încredere în onestitatea expresiei faciale a presupusului vinovat”). Cele două feluri de cauze pot fi aceleași, dar pot fi și diferite; atunci când sunt diferite, justificarea depinde de *cauzele care acționează* în momentul în care *A* își justifică încrederea. Astfel, să presupunem că inițial, în momentul t_1 , *A* ajunge să creadă că acuzatul este nevinovat pentru că are o expresie facială onestă; dar ulterior, în momentul t_2 , lui *A* îi parvin *cauzele inițiale* care formează un alibi puternic, ceea ce întărește încrederea în nevinovăție; cu alte cuvinte, *A* este mai justificat în momentul t_2 decât în momentul t_1 ; de aceea, S. Haack a inclus timpul în teza principală a funderentismului.

Al doilea pas face distincție între *cauze opuse* (s.n., T.D.) *de susținere* și *cauze inhibitoare*; primele îl determină pe *A* să creadă că *p*, iar secundele îl determină pe *A* să renunțe la convingerea sa. Susan Haack dă un alt exemplu: să presupunem că prof. Smith crede că Tom Grabit a furat o carte de la bibliotecă; credința sa *S* este cauzată de amintirea sa că l-a văzut pe Grabit părăsind biblioteca pe furiș, având o expresie vinovată și un pachet suspect pe sub pulover; profesorul Smith este derutat: pe de o parte, ar trebui să-și schimbe părerea sa bună despre

studenții săi, pe de altă parte, știe că Grabit are un frate geamăn hoț și că, poate, pe acesta l-a văzut în împrejurarea respectivă. Prin urmare, convingerea S a lui A depinde de felul cauzelor, ambele feluri fiind relevante pentru a stabili gradul de justificare.

Al treilea pas se referă la intervenția factorilor subiectivi care, de asemenea, pot fi de susținere și inhibitori, reprezentând stări ale persoanelor cărora li se apreciază ponderea convingerilor. De exemplu, A are convingerea S , anume că există un câine în camera sa, convingere susținută de faptul că A se află într-o stare perceptivă care, la rândul ei, ar putea fi cauzată de faptul că există un câine în cameră. Rezultă că, dacă se caracterizează evidența convingerii S a lui A , atunci sunt utilizate numai descrieri de stări ale lui A în calitate de cauze sau rațiuni, subiectivitatea lui A conducând la o justificare personală.

Susan Haack construiește următoarea propoziție: „relația causală, în momentul t pentru convingerea S a lui A că p ”, cu ajutorul căreia se referă la acele stări ale lui A care sunt operative în momentul t , fie că ele sunt de susținere sau inhibitoare, în vectorul de forțe care conduc la convingerea lui A că p .

Din perspectivă funderentistă, creșterea probabilității subiective depinde de varietatea, relevanța și numărul factorilor care determină convingerea lui A că p . Cu alte cuvinte, o concepție preliminară a expresiei „evidența S a lui A cu privire la p ” are în vedere precizarea factorilor, sau a motivărilor, sau a rașiunilor care îl determină pe A să creadă că p . De aceea, această expresie este detaliată aproximativ astfel: (i) „evidența S senzorială curentă a lui A pentru a crede că p ” se referă la stările perceptuale care susțin convingerea S a lui A că p ; (ii) „evidența S senzorială trecută (reprezentări – n.n. – T.D.) a lui A pentru a crede că p ” se referă la reminiscentele perceptuale care susțin convingerea S a lui A că p ; (iii) „evidența S senzorială a lui A pentru a crede că p ” se referă la evidența S a lui A senzorială curentă și trecută pentru a crede că p (adică (i) + (ii)); (iv) „evidența S introspectivă curentă a lui A pentru a crede că p ” se referă la stările introspectice care susțin convingerea S a lui A că p ; (v) „evidența S introspectivă trecută a lui A pentru a crede că p ” se referă la reminiscentele introspecției care susțin convingerea S a lui A că p ; (vi) „evidența S introspectivă a lui A pentru a crede că p ” se referă la evidența S introspectivă curentă și trecută a lui A pentru a crede că p (adică ((iv) + (v) – n.n. – T.D.)); (vii) „evidența S experiențială a lui A pentru a crede că p ” se referă la evidența S senzorială și introspectivă a lui A pentru a crede că p ; (viii) „evidența S a lui A pentru a crede că p ” se referă la motivele S și la evidența S experiențială ale lui A pentru a crede că p .

Expresia „evidența S a lui A pentru a *nu* crede că p ” urmează aceleași căi de detaliere cu diferența că se folosește „a inhiba” în loc de „a susține”.

Pentru a ameliora subiectivismul pragmatist al construcției funderentiste, Susan Haack face precizarea că noțiunea pre-analitică de „evidență a simțurilor” nu este străină de abordări teoretice. Ființele umane, potrivit simțului comun, *percep* (s.n.) lucrurile și evenimentele din lumea înconjurătoare; o persoană

interacționează, prin intermediul simțurilor sale, cu lucrurile din jurul său; la aceste interacțiuni se referă „experiența senzorială”. Simțurile noastre, spune autoarea, sunt, în linii mari, capabile să detecteze ceea ce se întâmplă în jurul nostru; însă, în circumstanțe nefavorabile, este posibil ca o persoană să nu poată vedea sau auzi bine, și atunci percepe în mod eronat, iar, în circumstanțe extrem de nefavorabile, când simțurile unei persoane sunt grav afectate, este posibil ca persoana respectivă să „perceapă” ceea ce nu există de fapt. Aici, noi nu putem eluda o întrebare: Persoana respectivă care se ocupă cu formarea unei evidențe cât mai *favorabile*, cât mai *sigure* și cât mai *cuprinzătoare*, în afară de organe de simț, memorie și capacitatea introspecției, nu posedă și intelect, gândire, rațiune?

Nu vom insista asupra aspectelor care detaliază teoria și practica funderentistă în comparație cu fundationismul și coerentismul, de asemenea, nu vom prezenta metoda „cuvintelor încrucișate” pentru a înțelege cum se întemeiază crezările persoanelor și cum sunt ele apreciate. Vom face însă unele precizări cu privire la ideea de *probabilitate subiectivă*, formulată mai sus, pentru a arăta că, din punct de vedere logic, cel puțin, relativitatea și incertitudinea nu pot fi abolite.

De altfel, pentru capitolul al doilea, *Fundamentalism Undermined*, Susan Haack a folosit ca *Motto* un citat din studiul lui N. Goodman, *Sense and certainty*³:

„... a nega faptul că există certitudini empirice nu implică faptul că experiența este o ficțiune pură, că este fără conținut, sau chiar că nu există vreun element dat... Faptul că avem cunoștințe probabile... nu implică certitudine, ci doar credibilitate inițială”.

Cu alte cuvinte, experiența este un bun ajutor epistemic, deși nu conduce singură la certitudine, ci la credibilitate inițială, care, așa cum scriam mai sus, cel puțin din punct de vedere logic, are rezultate probabile care, rămânând la faptele și cunoștințele unei persoane sau ale unei colectivități, este subiectivă⁴.

Probabilitatea subiectivă este exprimată de *gradul de încredere* pe care cineva îl are într-un anumit rezultat al cunoașterii, într-o anumită cunoștință sau enunț în procesul de justificare sau întemeiere. De aceea, o nuanță subiectivă a probabilității o găsim la *întrebuințarea curentă* sau *personală* a valorilor epistemice: „probabil” și „verosimil”. De exemplu, „Este rezonabil să se creadă că *p*, dar rațiunile pe care ne bazăm sunt neconcluzive”.

J.L. Mackie⁵ considera că este vorba de un sens *informal* care, așa cum este întrebuințat în abordările obișnuite, suferă de o anumită indeterminare sau de o tensiune internă. La o extremă, el exprimă o anumită *prudență*, de felul: a spune că „este *probabil că p*” înseamnă a spune „cu *prudență că p*”. Această prudență ascunde o anumită teamă de eroare și este strâns legată de acțiunea de exprimare a adevărului cu o anumită nuanță de îndoială, datorată fie intenției de a nu șoca printr-o exprimare directă, fie din cauză că adevărul nu se știe cu certitudine.

³ N. Goodman, *Sense and Certainty*, „Philosophical Review”, nr. 6 (1952): 161–2.

⁴ Acest sens al probabilității l-am expus în Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. 2, Iași, Editura Graphix, 1994, 97–101.

⁵ J.L. Mackie, *Truth, Probability, and Paradox*, Oxford, Oxford University Press, 1973, 158–159.

Folosind exemplul dat de Susan Haack și citat de noi mai sus, putem spune, cu ajutorul sensului informal al probabilității subiective: „Este rezonabil ca prof. Smith să creadă că Grabit a furat cartea, dar rațiunile sale sunt îndoielnice sau neconcluzive”.

Pentru că acest sens informal depinde de persoana care formulează, pe baza unor motivări incomplete sau dependente de organele sale de simț că p , se constituie o *variantă subiectivă* a termenului de probabilitate sau a relației cauzale de credibilitate, căci a spune cu prudență sau „pe ocolite” că p , înseamnă de fapt să nu ai încredere epistemică deplină în rațiunile care justifică veridicitatea lui p .

La cealaltă extremă, sensul informal cuprinde o anumită *justificare parțial obiectivă*, la care s-a referit din perspectivă pragmatistă și Susan Haack. A spune că *este probabil că p* înseamnă a spune că există rațiuni demne de încredere, pentru a admite că p : „Pentru că se știe că Grabit este un student cinstit, prof. Smith presupune că l-a văzut pe fratele său geamăn ieșind cu cartea din bibliotecă”.

Între cele două extreme, există diferite formulări intermediare: de exemplu, spunând cu prudență că p și sugerând în același timp că există unele rațiuni pentru a susține că p .

St.E. Toulmin⁶, la care Susan Haack se referă într-o notă la eseul „Knowledge and Propaganda. Reflections of an Old Feminist”, inserat în carte, s-a exprimat și el pe larg despre abordarea „informală” a probabilității, căreia limbajul comun îi creează multe nuanțe între cele două extreme. Dacă expresia generală informală „Este probabil că p ” este folosită în sensul subiectiv pe care îl are în vedere și Susan Haack, atunci din modul în care sunt construite expresiile limbajului rezultă că este vizată o persoană care se exprimă probabilistic: „ p , dar nu-i vina mea, dacă se va întâmpla altceva”; „ p , dar nu bag mâna în foc”; „După părerea mea, p ”. În orice caz, o anumită *intuiție lingvistică*, pe care fiecare om o posedă, într-o anumită proporție, poate să sugereze câtă obiectivitate există în expresiile din limbajul comun, expresii care conțin termeni ca *posibil*, *probabil* și alți termeni asemănători, atunci când sunt formulate justificări pentru obținerea unei credibilități cât mai apropiate de adevăr, iar expresia „Este probabil că p ” înclină în direcția obiectivității.

Rezultă din nuanțările făcute că sensul informal al probabilității subiective nu permite măsurarea și calcularea probabilităților, el nu permite compararea cantitativă dintre probabilitatea rațiunilor lui p și ale lui r , dacă p și r nu sunt răspunsuri alternative la aceeași întrebare, ci răspunsuri la întrebări diferite.

Ideea de certitudine a opiniilor este prezentată și dezvoltată de Susan Haack cu ajutorul unui caz al teoriei fundamentiste, oferit de C.I. Lewis, în cartea sa *An Analysis of Knowledge and Valuation*⁷. Acesta susține că el este infailibil, că nu poate greși, ceea ce dovedește că, la jumătatea secolului al XX-lea, încă se mai credea că, în domeniul cunoașterii empirice, sunt procedee infailibile de obținere a

⁶ St.E. Toulmin, *The Uses of Argument*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958, ch. 2.

⁷ C.I. Lewis, *An Analysis of Knowledge and Valuation*, La Salle, IL, Open Court, 1946.

certitudinii. El a susținut o formă tare de fundaționism, considerând că opiniile despre lumea exterioară sunt foarte probabile și că probabilitatea lor derivă din opinii despre experiențe senzoriale, care nu sunt doar probabile, ci certe. Susan Haack s-a oprit asupra lui pentru că acesta considera că a construit o alternativă la *coherentism* și că ea ar trebui adoptată întrucât nici o opinie nu poate fi probabilă, dacă unele opinii coerente cu ea sunt certe. Mai mulți epistemologi, anterior criticii Susanei Haack, s-au referit la concepția lui C.I. Lewis⁸, evidențind tensiuni și inconsecvențe; de exemplu, împreună cu ideea de infailibilism, se găsește și observația conform căreia „nu există... nici un sens unic și util al *cunoașterii* care să redea integral sensul uzual al acestui termen”⁹, că justificarea („credibilitatea” sau „probabilitatea”, în terminologia lui Lewis) prezintă grade și că nu are rost să se insiste asupra faptului că doar o convingere complet justificată contează drept cunoaștere.

Susan Haack descoperă că, în cartea lui Lewis, citată, apar modificări ale concepției acestuia, încât infailibilismul este trădat; ne referim la aceste aspecte pentru că ele evidențiază extraordinara capacitate a Susanei Haack de a pătrunde critic în structurile argumentative ale adversarilor cu scopul de a surprinde eventuale contradicții și devieri de la programele inițial anunțate. Este ceea ce s-a întâmplat și cu C.I. Lewis.

Acesta a enunțat ca *primă teză* a concepției sale: „Opiniile pe care cineva le are referitoare la ceea ce îi este dat prin experiența imediată sunt certe”. Susan Haack dezvăluie că această teză a lui Lewis abundă în neclarități, și în legătură cu expresia „*opiniile referitoare la ceea ce este dat*”, și în legătură cu semnificația termenului *cert*; pentru a fi evidențiată prima neclaritate, se arată că la Lewis apar două sensuri ale certitudinii: certitudine adevărată și certitudine justificată, care, deși în majoritatea cazurilor sunt distincte, totuși ele se contopesc în cazul opiniilor provenite din experiență. În acest context, termenul *cert* se referă și la „imun în fața erorii” (dacă se procedează corect, atunci opinia provenită din experiență se caracterizează printr-o *certitudine adevărată*) și la „imun la nejustificare” (dacă sunt temeuri obiective, atunci opinia provenită din experiență se caracterizează printr-o *certitudine justificată*).

O altă neclaritate, sesizată de Susan Haack, în legătură cu folosirea termenului *cert* este provocată de ambiguitatea, întreținută de Lewis, dintre o certitudine „banală” și o certitudine „substanțială”. De exemplu, (i) Dacă „percepția a ceea ce este dat” *nu poate fi falsă pentru că este garantată ca fiind*

⁸ R.M. Chisholm, *The Problem of Empiricism*, în „Journal of Philosophy”, nr. 45 (1948): 512–517; N. Goodman, *Sense and Certainty*, în „Philosophical Review”, nr. 6 (1952): 160–167; H. Reichenbach, *Are Phenomenal Reports Absolutely Certain?*, în „Philosophical Review”, 61 (1952): 147–150; R. Firth, *Coherence, Certainty, and Epistemic Priority*, în „Journal of Philosophy”, 70, nr. 19 (1946): 545–57; R. Firth, *The Anatomy of Certainty*, în „Philosophical Review”, 76, nr. 1, 1967, pp. 3–27; R. Firth, *Lewis on the Given*, în P.A. Schilpp (ed.), *The Philosophy of C.I. Lewis*, La Salle, IL, Open Court, 1968.

⁹ Lewis, *An Analysis...*, 29, cf. S. Haack.

adevărată, atunci percepția respectivă poate fi considerată „*certă* pentru că este *substanțial adevărată*”; (ii) Dacă „percepția a ceea ce este dat” *nu poate fi nejustificată pentru că este garantată ca fiind justificată*, atunci percepția respectivă poate fi considerată „*certă pentru că este substanțial justificată*”; (iii) Dacă „percepția a ceea ce este dat” *nu ar putea fi falsă și nu ar putea să fie nici adevărată*, atunci ea ar fi „*certă pe baza unui adevăr banal*”; (iv) Dacă „o percepție a ceea ce este dat” *nu ar putea fi nejustificată și nu ar putea fi nici justificată*, atunci ea ar fi „*certă pe baza unei justificări banale*”.

Contradicția surprinsă de profesoara americană este următoarea: pe de o parte, C.I. Lewis consideră că judecățile formulate pe baza percepțiilor oferite de organele de simț sunt substanțial certe, dacă sunt adevărate și/sau justificate, ceea ce este interesant din punct de vedere epistemologic, ceea ce este fals, din punct de vedere logic; pe de altă parte, este adevărat și justificat să spunem, odată cu Lewis, că experiențele senzoriale ale unei persoane sunt banale din punct de vedere epistemologic, pentru că aduc un spor minor în procesul de întemeiere a enunțurilor.

Susan Haack a analizat cu acribie construcția lui C.I. Lewis pentru a ajunge la concluzia că teoria lui fundaționistă nu se susține și că ea se apropie de funderentism. De asemenea, coerentismul nu este o teorie suficientă, încât, în carte, sunt soluții neobișnuite pentru probleme obișnuite, precum și moduri neobișnuite de abordare a problemelor obișnuite. Cu argumente detaliate, se dovedește că nici una dintre teoriile rivale referitoare la justificarea epistemologică, fundaționismul și coerentismul, nu este suficientă, fiind vorba despre o falsă dihotomie, adică despre una dintre multele realisme neîntemeiate. În al doilea rând, mărturisește Susan Haack, studiind literatura de specialitate, i s-a conturat necesitatea de a lua atitudine împotriva unor direcții care negau importanța dezbaterilor despre o evidență mai bună sau mai rea, despre o cercetare realizată mai bine sau mai rău, despre adevăr și certitudine; de asemenea, unii cercetători, interesați de evoluțiile din știința cognitivă și din fiziologia creierului, afirmă și ei că, din moment ce științele cunoașterii ne-au învățat că nu există convingeri, atunci vechile proiecte epistemologice sunt prost concepute.

S-a creat un *Nou Cinism*, pe care Susan Haack nu l-a putut ignora, considerând că întrebările referitoare la ceea ce face evidența să fie mai puternică sau mai slabă, la ce face ca cercetarea să fie mai bine sau mai rău desfășurată, la dezinteres și parțialitate etc., nu sunt doar simple preocupări academice, ci sunt probleme care au o mare însemnătate, uneori crucială, în justiție, medicină sau în sistemul militar. Astfel, cartea urmărește două scopuri: argumentare împotriva cinicilor, evidențiindu-se că toate întrebările referitoare la evidență, convingere justificată, relație dintre evidența corectă și adevărul probabil etc. sunt legitime; în al doilea rând, ea argumentează împotriva unor curente din epistemologia analitică, admitând că întrebările amintite mai sus pot primi răspunsuri satisfăcătoare și că

exagerările cinicilor pot fi estompate, dacă sunt depășite unele dihotomii – fundationism vs. coherentism, logic vs. causal, internalism vs. externalism, apriorism vs. epistemologie „științifică”.

Așa cum arătam mai sus, din cele două feluri de combatere, s-a ajuns la constituirea unei teorii intermediare, *funderentismul*, care se referă la relevanța pe care experiența unei persoane o are pentru justificarea convingerilor sale empirice; spre deosebire de fundationism, *funderentismul* nu trebuie să accepte o distincție clară între convingeri de bază și convingeri derivate, nici relații în esență uni-direcționate de susținere prin evidență. Asemeni coherentismului, *funderentismul* recunoaște universalitatea și importanța epistemologică a raporturilor mutuale dintre convingerile unei persoane; dar, spre deosebire de coherentism, în loc să conceapă justificarea ca depinzând exclusiv de relațiile logice sau cvasi-logice dintre convingeri, *funderentismul* permite preluarea de informații din exterior, fără de care cunoașterea empirică nu ar fi posibilă.

În cadrul *funderentismului*, Susan Haack consideră că sunt indiscutabile următoarele: cele două concepte de *convingere justificată* și *evidență adevărată* sunt strâns legate; justificarea este graduală și relativă temporal; este personală, în sensul că doi oameni pot să creadă același lucru, în același timp, dar unul poate să aibă o convingere justificată iar celălalt să nu aibă, sau că unul poate să aibă o convingere mai justificată decât a celuilalt. De exemplu, într-o anumită cauză juridică, procurorul *A* poate să aibă, la începutul procesului, probe suficiente pentru ca să fie justificată convingerea sa că *X* este vinovat iar avocatul *B* să-și justifice convingerea că *X* este nevinovat, cu ajutorul unor susțineri personale care ignoră cauza. În ceea ce privește *evidența*, aceasta poate să cuprindă o evidență bazată pe experiența persoanei respective, formată cu ajutorul organelor de simț (vedere, auz etc.), cât și a motivărilor sale (convingeri personale); ele formează o evidență pozitivă, dar și una negativă. După părerea noastră, este vorba de o *evidență personală*, pentru că o evidență personală îl determină pe *A* să creadă că *X* este vinovat, iar evidența personală a lui *B* să-l creadă nevinovat.

Susan Haack și-a propus numai un obiectiv „modest naturalist”, bazat pe supoziția că experiența senzorială și introspectivă este sursă de informații empirice, eliminând posibilitatea existenței altor surse supreme de informații empirice. Dar, după publicarea primei ediții a cărții, ea a scris despre rolul cognitiv al metaforelor în filosofie și oriunde în altă parte, s-a gândit la diferențele dintre cercetarea autentică și impostură și la motivul pentru care actualul etos al academiei tinde să încurajeze pseudo-cercetarea și „cercetarea” de propagandă mai mult decât cercetarea problemelor reale; s-a gândit la trăsăturile de caracter care contribuie ca o persoană să fie un bun cercetător, a declanșat o explorare a temelor epistemologice din literatură și, fiind încurajată de interesul oamenilor de știință față de această carte, a apărut și interesul pentru filosofia științei.

Perspectivile filosofică și logică ale abordării științei îl pot obliga pe epistemolog să metamorfozeze sensul informal al convingerii din limbajul cotidian într-o componentă principală a gândurilor și acțiunilor oamenilor de știință.

Această componentă s-a aflat în atenția unor eminente epistemologi, cum ar fi F.P. Ramsey, Bruno de Finetti, J. Savage¹⁰.

Personal, în 1994, în lucrarea citată la nota 2, m-am referit la acest sens al probabilității, arătând că el exprimă *gradul de încredere* pe care cineva îl are într-un anumit rezultat al cunoașterii, într-o relatare, într-un anumit enunț. Probabilitatea subiectivă constituie un termen-cheie în teoria rațională a deciziei și în logicile epistemice. Rudolf Carnap a construit o variantă a logicii inductive plecând de la sensul psihologic al acestui concept pentru a ajunge treptat la *probabilitatea logică*¹¹. El a arătat că *probabilitatea subiectivă* (sau personală) este probabilitatea atașată unei propoziții sau unui eveniment H de un subiect X (o persoană sau un colectiv de cercetători), cu alte cuvinte, este gradul de fermitate al opiniei lui X , în privința lui H . De exemplu, asupra unei întâmplări, pot fi emise mai multe ipoteze. Până la testarea lor, una sau mai multe dintre ele stârnesc un interes mai mare. În funcție de rezultatele testării, gradul de încredere sau de fermitate al opiniei poate să crească până la 1 (certitudine) sau poate să scadă până la 0 (respingere).

Rudolf Carnap a propus să se facă deosebire între două versiuni ale probabilității subiective, una reprezentând gradul de *fermitate reală* a opiniei, iar cealaltă, gradul de *fermitate rațională*. Credem că Susan Haack s-a oprit la prima versiune a fermității opiniei. De fapt, ambele versiuni au în vedere faptul că, de multe ori, valorile obiective ale probabilității nu pot fi cunoscute de la început de X ; de aceea, el trebuie să folosească presupuneri, fie ținând seama de anumite „semne” sau „indicii” ale fenomenelor reale care se supun unor legități cunoscute (fermitate reală), fie obținute pe cale rațională pe baza unor cunoștințe anterioare (fermitate rațională). *Teoriile actuale ale deciziei* se constituie pe baza unor versiuni ale probabilității subiective.

Rudolf Carnap, referindu-se, în studiul citat, la noțiunea de probabilitate subiectivă în sens de grad de *fermitate reală* a opiniei, a considerat că aceasta este o noțiune psihologică, sau, cum ar spune Susan Haack, o „evidență empirică”, deoarece conținutul său a fost stabilit ca o consecință a studierii comportamentului diferitelor persoane în situații incerte, cum ar fi pariurile sau jocurile de noroc; de asemenea, conținutul său a fost stabilit avându-se în vedere că fiecare om se caracterizează printr-o anumită doză de *credibilitate* (predispoziție permanentă de a crede). Credibilitatea este o condiție psihologică a *gradului de crezare* ce caracterizează fiecare persoană, de care se atașează, atunci când sunt formulate judecăți sau când sunt luate decizii. Folosind anumite simboluri de prescurtare, Carnap a transcris astfel „Crezarea lui X , în momentul T , a ipotezei H ”: $Cr_{XT}(H)$.

¹⁰ Cele mai reprezentative scrieri ale celor care susțin teoriile subiective ale probabilității le-am găsit selectate, la jumătatea secolului al XX-lea, în H.E. Kyburg Jr. și M.E. Smokler (eds.), *Studies in Subjective Probability* (New York: John Wiley, 1964).

¹¹ Rudolf Carnap, *The Aim of Inductive Logic*, în E. Nagel, P. Suppes, A. Tarski (eds.), *Logic, Methodology, and Philosophy of Science*, Stanford: University Press, 1962. Studiul lui Carnap este tradus în limba română, în M. Târnoveanu și Gh. Enescu (eds.), *Logică și filosofie* (București, Editura Politică, 1966), 228–251.

Cu ajutorul acestei funcții au fost definite anumite concepte ale probabilității subiective, cum ar fi, de exemplu, *convingerea condiționată*: „convingerea lui H relativ la E ”. Când H este simbol al unei ipoteze, iar E este simbolul *evidenței*, atunci raportul este între cunoștințe personale și un anumit grad de crezare sau convingere. Ideile obținute cu ajutorul noțiunilor de „crezare reală” și „fermitate reală”, împreună cu datele obținute în timpul unor observații speciale ale comportamentului uman, au permis elaborarea unor valori și a unor caracteristici ale funcției de crezare sau convingere. Semnalăm cercetările în domeniu efectuate de F. Mosteller și P. Noguee, de David Davidson și P. Suppes¹².

De altfel, Susan Haack a analizat concepția coerentistă a lui David Davidson de întemeiere a convingerilor¹³. El se bazează pe argumentarea că o teorie a coerenței este singura posibilă în privința justificării, pentru că oricărei concepții care presupune că o convingere poate să fie justificată prin altceva decât printr-o convingere i se poate obiecta că ea confundă justificarea cu o relație causală. Susan Haack argumentează, mai întâi, că teoria interpretării pe care se bazează concluzia optimistă a lui Davidson este acceptabilă și, prin urmare, concluzia sa este neîntemeiată. Apoi, se argumentează că versiunea lui Davidson privitoare la argumentul irelevanței causalității greșește în așa fel încât dezvăluie faptul că, decât să urmărim cursul negării importanței pe care o are experiența pentru justificarea empirică, mai bine elaborăm o teorie cu aspect dublu, parțial causală și parțial evaluativă, explicându-se astfel modul în care causalitatea este relevantă; în sfârșit, Susan Haack argumentează că și coerentismul lui Davidson îndeamnă spre funderentism.

Revenind la părerea noastră că *apelul la rațiune* nu trebuie evitat nici când se abordează problema evidenței în cadrul cunoașterii empirice sau personale, constatăm că Susan Haack, referindu-se la C.I. Lewis, comentează că acesta folosește rareori termenul de „justificare”, preferând termenul de „garanție” sau chiar acela de „credibilitate” și „probabilitate”, ceea ce ne îndreptățește să spunem că Rudolf Carnap a descris cum are loc trecerea spre credibilitate, adică spre acea stare intelectuală a individului de a formula opinii pe baza observațiilor sale și cu ajutorul unor structuri logice impersonale. Se trece astfel de la o înclinație momentanee de a crede ceva, sau de a admite ceva (o informație), la predispoziția permanentă de a lua decizii, de a comunica, de însușire a cunoștințelor etc. Carnap a considerat că predispoziția credibilității se poate cupla cu predispoziția moralității; de multe ori, nu este suficient să se aprecieze doar unele acțiuni ale unei persoane, ci trebuie studiat și caracterul său și sistemul valorilor sale morale;

---

¹² F.C. Mosteller & P. Noguee, *An Experimental Measurement of Utility*, în *Journal of Political Economy*, vol. 59 (1951), 371–404; D. Davidson & P. Suppes, *Decision Making. An Experimental Approach* (Stanford: Stanford University Press, 1957).

¹³ D. Davidson, *A Coherence Theory of Truth and Knowledge*, în Dieter Heinrich (ed.), *Kant oder Hegel?* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1983); și în Alan Malachowski (ed.), *Reading Rorty* (Oxford, Blackwell, 1990), 120–134.

de asemenea, pentru a aprecia raționalitatea opiniilor unei persoane, nu este suficient să fie observate numai opiniile sale momentane, ci trebuie apreciată corectitudinea structurilor argumentative utilizate pentru obținerea opiniilor respective. Pe scurt, situarea unei persoane pe *scala credibilității* (de la credulitate la fermitate rațională) trebuie să constituie un criteriu important pentru a-i aprecia adevărul sau/și certitudinea opiniilor.

În ceea ce ne privește, noi am construit o întemeiere a explicațiilor personale (preștiințifice) cu ajutorul conceptului de credibilitate și al celui de încredere rațională¹⁴.

La sfârșitul paragrafului al treilea din *Cuvânt înainte la Ediția a doua*, Susan Haack, plecând de la ideea de virtute epistemică, formulată de Ernest Sosa¹⁵, face aprecieri în legătură cu *raportul dintre credibilitate și moralitate*: Virtuțile epistemice, cum ar fi onestitatea intelectuală sau curajul intelectual, și viciile intelectuale, cum ar fi caracterul confuz sau o anumită tendință de auto-decepție, sunt legate de relația unei persoane cu evidența: o persoană predispusă la auto-decepție, de exemplu, este, în mod voit, neatentă la o evidență, ceea ce ar putea indica o direcție nedorită; în timp ce o persoană onestă din punct de vedere intelectual se sustrage singură din fața auto-decepției, urmează evidența acolo unde îl duce aceasta și este gata să recunoască această situație, atunci când are prea puține dovezi necesare pentru a trage o concluzie. Astfel, o persoană onestă din punct de vedere intelectual *poate* să aibă convingeri mai bine justificate decât o persoană neonestă; dar acest lucru nu se datorează faptului că o convingere justificată poate să fie explicată prin prisma a ceea ce o persoană virtuoasă din punct de vedere intelectual ar vrea sau ar putea să creadă, ci datorită felului interdependent în care conceptul de onestitate intelectuală și conceptul de convingere justificată sunt legate de conceptul de evidență. O convingere justificată presupune o evidență adecvată iar o persoană onestă din punct de vedere intelectual va tinde să nu creadă nimic, dacă evidența sa nu este garantată.

Am semnalat doar câteva aspecte ale analizelor penetrante și amănunțite din cartea profesoarei americane, Susan Haack, în speranța că ea va stârni un interes deosebit nu numai specialiștilor din domeniile variate și complexe ale epistemologiei, dar și cercetătorilor și studenților din varii domenii, preocupați de justificarea părerilor, a opiniilor, convingerilor și credințelor care le domină acțiunile și existența.

¹⁴ Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. I (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980), 81–87; vezi și Teodor Dima, *Explicația în contexte individuale (psihologice)*, în „Revista de filosofie”, nr. 5 (1979), 607–612.

¹⁵ Ernest Sosa, *The Raft and the Pyramid: Coherence versus Foundation in the Theory of Knowledge*, în „Midwest Studies in Philosophy”, nr. 5 (1980), 3–25.